

ПИСАНКАРСТВО ЧЕРНІГІВЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНИ "ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО"

У статті висвітлено поняття писанкарства та його роль у фаховій підготовці майбутнього вчителя образотворчого мистецтва; докладно розглянуто історичні аспекти розвитку писанкарства Чернігівщини; значної уваги приділено аналізу регіональних особливостей художніх технік, орнаменту, кольоровій гамі чернігівських писанок.

Ключові слова: образотворче мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, писанкарство, чернігівські писанки, історичний аспект, художні техніки.

Актуальність дослідження. Зв'язок між минулим і сучасним – це відчуття духу своєї культури. Цілісне і органічне її сприйняття дає можливість людині творити, передавати досвід і розвивати традиції. На сучасному етапі розвитку Україна переживає відродження в її традиційних формах і змістах. Тому у вирішенні навчально-виховних завдань провідна роль належить учителям образотворчого мистецтва для яких необхідні ґрунтовні знання з усіх видів образотворчого мистецтва, особливо декоративно-прикладного.

Регіональне народне мистецтво є інформаційним явищем, яке треба знати, вивчати, художньо осмислювати, виявляти спорідненість і відмінність. Це як своєрідний заповіт нам сьогоденним, свідок минулих сотень генерацій історичного культурного життя народу. Його багатство виявляється не лише в різноманітності рукотворних речей, але у глибині думки, яка виступає у формі, оздобленні, кольорі. Тому на часі постає завдання глибше пізнавати декоративну творчість рідного краю, а особливо – писанкарство Чернігівщини.

Огляд досліджень і публікацій. Історію виникнення та розвитку писанкарства висвітлювали у своїх працях такі вітчизняні науковці, педагоги, дослідники: Антонович Є., Білоус О., Воропай О., Захарчук-Чугай Р., Кравченко В., Пчілка О., Станкевич М. та ін.

На сутність характерних особливостей чернігівських писанок спрямували свої наукові пошуки мистецтвознавці Адруг А., Семенцов А., працівник Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського Тонких Н. та ін.

Мета нашої статті – ознайомлення з регіональними особливостями, історією, майстрами, традиціями писанкарства Чернігівщини як складовими змісту дисципліни "Декоративно-прикладне мистецтво" для майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Писанка – мініатюрний символ України. Будучи невід'ємним атрибутом Великодніх свят, які зараз набувають інтенсивного відродження, писанка в Україні, в той же час, акумулювала в собі естетичні смаки українців, відбивала космогонічні уявлення про навколишній світ і виступала своєрідним мірилом краси.

Задовго до прийняття Християнства у древніх слов'ян яйце сприймалось як символ космічного творення всесвіту. В слов'янському фольклорі зустрічаємо багато згадок про створення світу пов'язаного з яйцем. В одній із українських казок розповідається про перемогу птахів над звірами завдяки допомозі людини. У подяку за це людина отримала яйце, яке вміщувало ціле царство. З моменту прийняття християнства на Русі в X ст. традиція фарбувати і розписувати яйця збереглася, але їй було надано інтерпретації відповідно до нової релігії, вона стала оберегом, який мав нести магічно-охоронну функцію.

Давні розписані пташині яйця не збереглися через крихку властивість матеріалу. З тих часів (XI-XIII ст.) до нас дійшли керамічні писанки-брякалки з жовто-зеленими полив'яними візерунками у вигляді фігурних дужок, які зображують "сосонку" вічно зелену рослину. Орнамент виконувався за допомогою трубчастого інструмента – глиняної лячки технікою пастилажу. В порожнину яйця вставлялась керамічна кулька. На Чернігівщині було знайдено декілька таких писанок: у 1983 р. поблизу с. Липового Талалаївського району при розкопках давньоруського могильника і в 1987 р. на території древнього передгороддя м. Чернігова. Цікаво, що в 1987 р. працівниками відділу археології Чернігівського музею імені В. В. Тарновського під керівництвом А. Л. Козакова на території стародавнього Передгороддя (біля ЗСШ № 1 у Чернігові) також знайдена керамічна писанка з кулькою всередині. Оболонка яйця має близько 7-8 мм.

У 1908 р. в Чернігові відбувся XIV Археологічний з'їзд. На виставці серед інших експонатів було більше 60-ти писанок з різних повітів Чернігівської губернії. Але сосницькі писанки слугували взірцем для писанкарів інших місць. Їх збирали по селах під час пасхальних канікул учні чернігівської семінарії. При цьому збирались відомості про майстрів, що виготовляли писанки, способи виготовлення писанок, обладнання і барвники, назви елементів орнаментів. На превеликий жаль, ці писанки до нас не дійшли, а зберігся тільки каталог виставки з переліком вище згаданих виробів.

Науковий інтерес до писанкарства Чернігівщини виник тільки у другій половині XIX ст., хоча писемні згадки про побутування писанок та звичаї, пов'язані з ними започаткувались ще в XVII ст. Їх стали збирати по різних регіонах України, вивчати орнаментику. Писанки з Чернігівщини знаходились у колекціях Литвинової П. Я., 7 писанок надійшло до Лубенського музею, 5 розписаних яєць з Новгород-Сіверського повіту зберігались у зібранні історико-географічного музею при реальному училищі у Єлизаветграді.

Оскільки писанці крім релігійного, художнього і символічного значення належить і роль національного атрибута, можна передбачити її швидке відродження в центральних і східних областях України, де період її фактичної заборони був настільки довгочасним, що майже призвів до цілковитого зникнення давнього виду мистецтва. У Державному музеї народного декоративного мистецтва України в Києві зберігається 26 писанок XIX ст., які походять з Чернігівщини. Сім писанок надійшли з села Слобідка Сосницького повіту (нині Менського району). Значна частина писанок з Чернігівщини не мають точно визначеного місця їх виготовлення.

До сьогодні збереглися відомості про майстринь, які займалися розписом на початку XX ст. серед них ім'я Олександри Пономарчук, якій тоді було майже 80 років і проживала вона на території нинішнього Корюківського району. У Ічні працювала лише одна писанкарка – Варвара Борисенко, якій на той час виповнилось понад 60 років.

Мистецтво творіння писанок мало свої художні особливості, свої традиції, звичаї і обряди весняного циклу. "Черниговские епархиальные известия" за 1901 р. №7 повідомляють: "...Начинали готовить писанки недели за 2-3 до Пасхи и заканчивали работу на страстной седмице. Занимались этим делом обыкновенно женщины или девушки, подготовившись к нему исповедью и принятием святых тайн". У Великодню суботу фарбували крашанки і закінчували готувати писанки [5].

Вченими-мистецтвознавцями зафіксовані численні традиційні обряди, деякі з яких збереглися і до сьогодні. Так у XVIII ст. О. Шафонській вперше описує на Чернігівщині звичай про те, що на Великдень знайомі при зустрічі тричі цілувалися і обмінювалися крашанками і писанками. А наш земляк відомий фольклорист, етнолог та історик М. Маркевич так описав Великодні події 1850 р.: "Ось тут і виявляється вповні українське хліборобство: навколо церкви стоять вози, на яких привезено їстівне для освячення. Немає господаря який би не мав до цього дня поросяти, ковбаску, паску і кількох крашанок... тут і починається катання крашанок по лубку, гра на битки в хрещика, перепілочку, хороводи, танці, дер-дер і таке інше" [1]. Традиційно, у великодній понеділок, який ще називали волочильним, люди ходили один до одного в гості, обдаровували гостинцями. Цей день мав назву "обливальний понеділок", за давнім звичаєм хлопці обливали водою дівчат.

Інколи готували писанки як забавки для дітей. Більшість чернігівських писанок розписувалися традиційним восковим прийомом. Для нанесення воску використовувалися саморобні інструменти – писачки із "сухозлітки" чи "бузу менту", згорнутих на голку трубочкою. Віск тримали в черепку з тліючим вугіллям для розтоплення його. А. П. Семенов описує так: "Відбирали тільки білі яйця, щоб малюнок був чітким, виразним. У топлений віск вкидали трохи сажі для кращого письма. Брالی палички з тоненькою трубочкою на кінці вмочали трубочки в розтоплений віск і малювали, розписані воском яйця вкидали в настій з цибулі. Там, де малюнок був покритий воском, лишався білим, а решта писанки покривалась червоним кольором, наносили віск і вкидали в розчин з розсолу помідорів, кори вільхи. Це називалось "цвяткування". Колір ставав на непокритих місцях коричневим... Потім віск витирали чистою ганчіркою" [3].

Кольорова гама чернігівських писанок досить стримана. Її складають коричневі, жовті, червоні, зелені, чорні відтінки. Значна частина розписів має світло-коричневе, рідше темно-коричневе тло. Для знебарвлення використовували хлібний, буряковий чи капустяний квас або розчин галуни. Тому писанки називали ще галунками. Лінії орнаментів білі, іноді зустрічаються вкраплення синього, зеленого, фіолетового та червоного кольорів. Поверхня яйця розподілялась на 2, 4, 8 частин ними лініями. Фарби готували з місцевих рослин.

Провідна увага у писанкарстві Чернігівщини приділялася орнаменту, який ніс в собі смислове навантаження і розподілявся на такі групи: рослинна, зооморфна, солярна, геометрична, побутова. Мотив гілок ялини відомий ще з часів Трипілля. Найархаїчніший орнамент – "сосонки". Часто зустрічаємо мотиви: "дерево життя", "жолуді", "листя дуба", "тюльпани", "огірки", "виноград", "макове зерно", "в'яз". 4-6 пелюсткові різнокольорові квіти відображали красу навколишнього світу, дівочу красу, добрі сподівання і бажання. Серед зооморфних орнаментів зустрічаються писанки з намальованими рибами, птахами, бджілками, присутні також і частини тіла тварин: "курчячі лапки", "баранячі роги", "гусячі лапки". Зображений півень – зооморфний образ Сонця. Популярні в Чернігівському регіоні писанки – "бджілки", на яких бджола символізує чистоту душі, працездатність. Солярні знаки – це найбільш архаїчні групи символів, які відрізняються різноманітною варіативністю поєднання елементів. На чернігівських писанках часто зустрічаються стилізовані зображення сонця, зірки, сонячної розетки, місцева назва яких "рожа", "бокова рожа", "сторчова". Солярні символи носили охоронний характер, оскільки сонце давало життя і розганяло нечисту силу. Серед геометричних елементів поширені квадрати, ромби з крапкою всередині (символ посіяного зерна), сніжинки, трикутники (християнська свята трійця). Цікавим символом є безкінечник. Вважалось, що демонічні сили блукають в його лабіринтах і не можуть зашкодити людині. Зображення побутових орнаментів ("вітряки", "човники", "гребінці", ін.) мали сприяти успіху у веденні господарства. Особливу групу становлять писанки з християнською символікою. Це православні хрестики, написи "Христос воскрес", "Святий Боже", "З святом Пасхи".

Оскільки звичай готувати розписані яйця дійшов і до наших днів, то відомі імена і сучасних майстринь різного віку. Це і К. Пушкар (з Коропського району), яка використовує в своїй роботі пензлик, соломинку, пір'їнку, Т. Карась, Т. Фетисенко та В. Шелег (з Новгород-Сіверського району), Н. Біжевець та Н. Хотимченко, З. Протасова, О. Чеперна, якій вже більше 80 років (з Сосницького району). Візерунки цих майстринь свідчать про продовження традицій давнього писанкарства. Відомі й нові технології декорування писанок бісером. Вдалими вийшли спроби чернігівського різьбяр, Заслуженого майстра народної творчості України М. Панька робити орнаментовані дерев'яні яйця – "різбярки".

Таким чином для чернігівських писанок характерна різноманітність технічних прийомів, але найбільшого поширення набула традиційна воскова техніка, яка дозволила виконувати орнамент в кілька кольорів. Особливістю є те, що візерунки не нагромаджені, прозорі, зайве відсутнє. В писанках чудово поєдналися утилітарність і естетичний початок. У них збереглися архаїчні орнаменти, які колись мали магічно-охоронний характер, але під впливом часу набули декоративного значення.

Отже, різноманітність художніх традицій писанкарства Чернігівщини – надзвичайна, що дає унікальний матеріал для отримання поглиблених знань з української регіональної орнаментики, колористики. Писанка – одна з найцікавіших сторінок народного декоративного мистецтва Чернігівщини, бесіди про яку варто впроваджувати у вищій і середній школах. Ознайомлення майбутніх учителів з різними видами чернігівських писанок (крашанками, крапанками, дряпанками, писанками, мальованками) передбачає їх творчу декоративну діяльність, можливість виконувати оригінальні декоративні артефакти за мотивами чернігівських писанок.

Провідні функції писанкарства (ігрова, творча, пізнавальна, обрядова, атрибут Великодня) вказують на безпосередній зв'язок з ігровими методами навчання, художньо-творчого розвитку та естетично-духовного виховання особистості, які використовуються у середній і вищій школах.

Висновки. Отже, писанкарство власного регіону справедливо заслуговує особливої уваги. А вивчення традицій, особливостей чернігівських писанок сприяє осмисленню студентами духовних цінностей нашого народу, його історії та культурного надбання минулого і сучасного, художньо-творчому розвитку особистості, підготовці висококваліфікованого вчителя образотворчого мистецтва для загальноосвітньої середньої школи.

Використані джерела

1. Адруг А. К. Писанка Чернігівщини / А. К. Адруг // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1990. – С. 16-25.
2. Білоус О., Сташук З. Школа писанкарства / О. Білоус, З. Сташук : Учбово-методичний посібник. – Київ: РВЦ, 1999. – 28 с.
3. Семенцов А. П. Орнаментальні мотиви писанок Чернігівщини / А. П. Семенцов // Писанки – символ України. – Київ, 1992. – С. 82-83.
4. Тонких Н. Чернігівські писанки (рукопис).
5. Черниговские епархиальные известия. – 1901. – №5. – С. 204.

Zhlyudko V.

PYSANKSA'S DECORATION ART OF CHERNIHIV REGION AS A COMPONENT CONTENT OF DISCIPLINE "ARTS AND CRAFTS"

The concept of pysanka's decoration art miniature as a symbol of Ukraine is highlighted in the article. It is underlined that nowadays Ukraine is experiencing the renaissance of pysanka's decoration in its traditional forms and meanings. Regional folk art is the informative phenomenon, which is necessary to be known, studied, felt and artistically comprehended. The similarity and difference also have to be identified. Currently, we face the task to learn the homeland decorative art. Therefore, in solving educational problems leading role is given to the teachers of fine arts. The teachers of fine arts require thorough knowledge of all kinds of fine arts, decorative arts in particular. The research has determined the important role of Chernihiv pysankas regional characteristics in the future teachers of fine arts professional training.

The role of pysanka's decoration art in the professional training of future fine arts teachers is defined. Pysanka's decoration art top functions (game-playing, creative, ceremonial, Easter holiday symbol) point out a direct link with game teaching methods, artistic and creative development and individual aesthetic and spiritual education, which are used in secondary and high school.

Historical aspects of pysanka's decoration art development in Chernihiv region from pre-Christian times to the present are closely considered. Examples of Chernihiv pysanka famous artists' works of past and present are given.

Considerable attention is paid to the analysis of art Chernihiv regional features pysankas, which are in a sort of traditional techniques and modern decor, original ornamental compositions, geometric, floral, zoomorphic and anthropomorphic motifs patterns, colours.

Key words: art, arts and crafts, pysanka's decoration art, Chernihiv pysankas, historical perspective, artistic techniques.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2016